AZERBAYCAN ŞAİRİ

NİZÂMÎ

MEHMED EMİN RESÛLZÂDE

VakıfBank Kültür Yayınları: 0347
Edebiyat: 081

AZERBAYCAN ŞAİRİ
NİZÂMÎ
MEHMED EMİN RESÛLZÂDE

Hazırlayan
Mehdi Genceli

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Ömer Uzunağaç

Sayfa Uygulama
Büşra Arbay

Kapak Görseli
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Ali Seraj Azari

Son Okuma
Ozan Ali İhsan Çelik

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025

ISBN 978-625-6385-74-0

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr - info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Mayıs 2025

AZERBAYCAN ŞAİRİ NİZÂMÎ

MEHMED EMİN RESÛLZÂDE

HAZIRLAYAN

MEHDİ GENCELİ

MEHMED EMİN RESÛLZÂDE

1884 yılında Bakü'ye bağlı Novhanı köyünde doğdu. İlk eğitimini babasından aldı, daha sonra Bakü'deki Rus-Türk Okulu'nda ve Bakü Teknik Okulu'nda okudu. Çarlık takibatından kurtulmak için Kaçar Devleti'ne giden Resûlzâde, 1911 yılında İstanbul'a geldi. *Türk Yurdu* ve *Sırât-ı Müstakim* gibi dergilerde makaleler yazdı. İstanbul'da bulunan Resûlzâde'nin direktifleriyle Ekim 1911 tarihinde Bakü'de Müsavat Partisi kuruldu. 1913 senesinde çıkarılan af kanunundan sonra Bakü'ye dönen Resûlzâde, partinin başına geçti. 28 Mayıs 1918 tarihinde Resûlzâde'nin başkanı olduğu Azerbaycan Millî Şurası, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Cumhuriyeti'ni işgalinden sonra Resûlzâde, 35 sene muhacerette yaşadı; Türkiye, Polonya, Romanya ve Almanya gibi ülkelerde Azerbaycan'ın istiklal davasının önderliğini yaptı. 1947 senesinde Ankara'ya giden Resûlzâde, Millî Kütüphane'de çalıştı, Azerbaycan Kültür Derneği'nin fahri başkanı seçildi. 1955 senesinde Ankara'da vefat etti, Cebeci Asri mezarlığına defnedildi. Binden fazla makale yazan; Türkçe, Fransızca, Almanca, Lehçe ve Rusça kitapları neşredilen Resûlzâde'nin başlıca eserleri şunlardır: *İhtilalci Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği* (İstanbul, 1928); *Panturanizm ve Kafkasya Problemi* (Rusça, Paris, 1930); *Azerbaycan İstiklal Uğrunda Mücadelede* (Lehçe, Varşova 1938); *Azerbaycan Kültür Gelenekleri* (Ankara, 1949); *Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı* (Ankara, 1950); *Çağdaş Azerbaycan Tarihi* (Ankara, 1951).

MEHDİ GENCELİ

1973 yılında Azerbaycan'ın Daşkesen ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Azerbaycan'da tamamladı. 1999 yılında Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversiteye bağlı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde yüksek lisans (2002) ve doktorasını (2008) tamamladı. 2013 yılında Marmara Ünversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne öğretim üyesi olarak atandı. 2022 yılında doçent unvanını aldı. *Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi* (2011) ve *Hür Fikirli Türk: Abdullah Sur* (2021) adlı çalışmaları yayımlandı. Neşre hazırladığı eserler ise şunlardır: *Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi* (2021), *Azerbaycan Gazetesi (1918-1920)*.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11
Müelliften 21
Başlangıç 23
1. Doğu İslam Medeniyetinin Üç Ortağı 24
2. Doğu İslam Medeniyetine Mensup Büyük Şahsiyetlere Yapılan Jübileler 25
3. Doğu İslam Medeniyetinde Azerbaycan'ın Rolü 27
4. Türk Hâkimiyeti Altında Fars Edebiyatı 35
5. XII. Yüzyılda Azerbaycan 42
6. Milliyet Bakımından Edebiyatta Şekil ve Mana 50
7. Nizâmî: Azerbaycan Şairi 52
8. Nizâmî'nin Yaratıcılığı 54
9. İhmal Edilmiş Nizâmî 55
10. Nizâmî'ye Karşı Borcumuz 57

BİRİNCİ BÖLÜM
NİZÂMÎ KİMDİR?

I. Nizâmî'nin Hâl Tercümesi 63
II. Şairin Azerbaycan Hükümdarlarıyla Münasebetleri 83
III. Kendi Gözüyle Nizâmî 101
IV. Nizâmî'nin Cihan Edebiyatındaki Yeri 107

İKİNCİ BÖLÜM
NİZÂMİ'NİN BEŞ KİTABI

"Penc-Genc" veyahut "Hamse" 149
I. Mahzenü'l-Esrâr 151
II. Hüsrev ve Şîrîn 165

III. Leylâ ve Mecnûn 181
IV. Heft-Peyker (Yedi Güzel) 193
V. İskendernâme 201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KONULARI BAKIMINDAN NİZÂMÎ

Nizâmî'nin Konuları 211
I. Nizâmî'de Farslık 213
II. Nizamî'de Türklük 219
III. Nizâmî'de Kafkasya 233
IV. Nizamî'nin Görüşü ile Rus 249
V. Nizâmî'ye Göre Kadınlık 259
Konulardan Çıkan Sonuç 269

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
NİZÂMÎ'DE SANAT VE İDEOLOJİ

I. Nizâmî Şiirinin Özelliği 279
II. Nizâmî Sanatının Ana Kaynağı 295
III. Nizâmî Yaratıcılığının Gelişimi 299
IV. Nizâmî'de Hayat Telakkisi ve İnsan 305
V. Nizâmî'de Aşk Felsefesi 311
VI. Nizâmî'de Din Telakkisi ve Sosyal İdeal 317
VII. Nizâmî'de Devlet Telakkisi 327
VIII. İdeal Hükümdar İskender ve Mucizesi 333

Sonsöz 339
Ekler 345
I. Nizâmî 347
II. İki "Leylâ-Mecnûn" 359

III. Nizâmî'nin Doğduğu Yer ve Mezarı 383
IV. Nizâmî'de Türkçe Sözler 389
V. Vehid-i Destgerdî'nin Yorumları 397
VI. Nizâmî'den Çevirmeler 401
VII. Bibliyografya 421
1. Nizâmî'ye Yazılan Benzetmeler 421
2. Ḫamse-i Nizâmî Yazmaları 427
3. Nizâmî'ye Ait Avrupa'da Çıkan Eserler 430
4. Bu Eser İçin Faydalandığımız Kaynaklar 432
VIII. Nizâmî'den Metinler 439
1. Söz Hakkında 439
2. Sözcü Hakkında 441
3. Kendisi Hakkında 443
4. İnsanlık Şerefi Hakkında 447
5. Mevcudatta Aşk 449
6. Allah ve Allah Adamı 452
7. Hazret-i Muhammed ve Perviz 454
8. Berde ve Kraliçesi 458
9. Kıpçak Kadınları 462
10. İhtiyar Kadın ve Sultan Sencer 465
11. Hüsrev ile Ferhad 468
12. Oğluna Öğütleri 471
13. Azerbaycan Hükümdarları 479
14. Gence Zelzelesi 498
15. Türlü Parçalar 501
Kaynakça 509

Şairlikteki esrar perdesi,
Yalvaçlığındır o bir gölgesi.

Tanrı huzurunda sıra tutmuşlar;
İkinci şairler, ilkin yalvaçlar.

Nizâmî

SUNUŞ

Türk edebiyatına ve kültürüne hem onun içerisinde yer alan müellifler, şairler ve aydınlar hem de bunların eserlerini araştırıp inceleyerek gelecek dönemlere aktaran edebiyat tarihçileri sayısız katkı sağlamışlardır ve bu katkı hâlâ sürmektedir. Genellikle Fars edebiyatına dâhil edilen ama Türk asıllı olan şair Nizâmî-i Gencevî ile siyaset adamı, gazeteci ve edebiyat tarihçisi olan Mehmed Emin Resûlzâde, Türk edebiyatına önemli katkı sağlayan söz konusu isimlerdendir.

Mehmed Emin Resûlzâde ilk olarak 1951 yılında Ankara'da yayımlamış olduğu *Azerbaycan Şairi Nizâmî (1141-1204)* adlı kitabını, 1918-1920 yılları arasında varlığını sürdüren ve ilk Türk cumhuriyeti olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne armağan etmiştir. Yeniden neşre hazırladığımız bu kitabın tanıtımını yapmadan önce kitabın yazarı olan Mehmed Emin Resûlzâde'nin hayatı, çalışmaları, görüşleri ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Mehmed Emin Resûlzâde, 1884 yılında Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Molla Ali Ekber, o çevrede bilinen bir din bilginidir. Annesi ise Zal kızı Ziynet'tir. Resûlzâde küçük yaşlardan itibaren hem aile içinde hem de aile dostları arasında eğitim almıştır. Arapça ve Farsçayı bu dönemde öğrenmeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda özellikle Farsçasını çok iyi derecede geliştirmiştir. Aile eğitiminin ardından Rus-Türk mektebine başlamıştır. Bu okulu tamamladıktan

sonra Bakü Teknik Okulu'na kaydolmuştur. İlk yazısına, 1903 yılında Türkçe yayımlanmaya başlayan *Şark-ı Rus* gazetesinde rastlanmıştır. Hayatının önemli bir bölümünde gazetecilik ve yayıncılık mesleğini icra etmiştir.

Resûlzâde, gençlik yıllarından itibaren ülke gündemi ile yakından ilgilenmiş olup halkının iyiliği ve gelişimi için düşünceler beslemiş, bu yönde çaba göstermiştir. Bundan dolayı vatanı ve halkı için çok genç yaşta faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. İlk büyük girişimi 1902'de daha 17 yaşındayken kurduğu "Müslüman Gençlik Teşkilatı" olur. Bu teşkilatı Rusların sömürge yönetimine karşı koymak için kurar. Gizli bir oluşum olan bu topluluk, zaman içerisinde "Müslüman Demokratik Hümmet (Himmet) Cemiyeti" adı ile faaliyetlerini sürdürür. Bu cemiyet, 1904 yılında Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin bir kolu olarak çalışmalar yapar. Ancak Resûlzâde zaman içerisinde bu partiden uzaklaşır.

Resûlzâde, bu gibi oluşumlara önderlik ederek hem Kuzey hem de Güney Azerbaycan Türkleri yararına pek çok girişimde bulunur. Yavuz Akpınar onun ilk gençlik yıllarından itibaren bazen gizli bazen de açık bir şekilde Rus sömürge siyasetine karşı, sosyal demokrat bir görüşle hürriyetçi ve inkılapçı bir tavır takındığını; sadece Kafkasya Müslümanlarının-Türklerinin değil, bütün Rusya Müslümanlarının, İran ve Türkiye'nin problemleriyle yakından ilgilendiğini söyler.[1] Resûlzâde, İran Meşrutiyeti'ne katılmak için 1908 yılında Tahran'a gider. Tahran'da bulunduğu sıralarda İran Demokrat Partisi'nin kuruluşunda rol oynamıştır. Ayrıca yine Tahran'da *İran-ı Nev* gazetesini çıkarmıştır.

---

1. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım ve Sabahattin Çağın, *Mehmet Emin Resûlzâde; Seçme Eserler 1, Kitaplar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 16.

Resûlzâde Azerbaycan ve İran'daki faaliyetlerinden ve millî fikirlerinden dolayı Rusların dikkatini çeker. Rusların baskısından dolayı bir dönem İstanbul'da yaşar. 1911 ve 1913 yıllarını kapsayan bu dönemde İstanbul Türk Ocağı'nda çalışır. 1913 yılında Bakü'ye döner. Tekrar Bakü'ye gelmesiyle birlikte yayıncılık faaliyetlerine devam eder. Bu dönemde Müsavat Partisi'ne katılıp bu parti ile siyaset yapmaya başlamıştır.

1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi sonucunda Rusya, Azerbaycan'daki otoritesini kaybetmiştir. Bu gelişmeden yararlanan Mehmed Emin Resûlzâde ve Müsavat Partisi'ndeki arkadaşları, 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlık ilan ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Resûlzâde Millî Şura'ya başkanlık etmiştir.

Pek çok gelişme ve reform gerçekleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti, sadece 23 ay ayakta kalabilmiştir. 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya, Bakü'yü işgal eder ve ilerleyen süreçte Azerbaycan tekrar Rusya'nın hâkimiyetine girer. Bunun ardından Mehmed Emin Resûlzâde, Azerbaycan'dan sürgün edilir. Sürgün hayatını Polonya, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerde geçirmiştir. Bir süre Almanya'da yaşayan Resûlzâde, 1947'de Türkiye'ye gelir. Türkiye'de de çeşitli faaliyetlerde bulunur. 1949 yılında da Azerbaycan Kültür Derneği'ni kurar.

Yaşamını halkı ve vatanı için çalışmakla geçiren Mehmed Emin Resûlzâde, 6 Mart 1955 tarihinde Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde vefat etmiştir. Son sözünün ise "Azerbaycan" olduğu söylenir. Cenaze törenine Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere pek çok ülkeden isim katılır. Dünyanın çeşitli ülkelerinden taziye mesajı gelir. Birçok ülkede ve şehirde anıtı veya büstü yaptırılır. Vefatının ardından onun hakkında saygı ve sevgi dolu yazılar kaleme alınır. Bu tarz yazılardan biri de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde milletvekilliği ve milli eğitim bakanlığı yapmış

Hasan Ali Yücel'e aittir. Bu yazıda Hasan Ali Yücel, Resûlzâde hakkında şunları söyler:

> *"Üç hafta kadar önce Ankara'da bir garip, hayata gözlerini yumdu. Her Türk, al-yıldızlı bayrağının dalgalandığı her yerde vatanındadır. Buna şüphe yok. Fakat gene her Türk evini, köyünü ve kentini ayrıca sevdiği, onlara ayrıca gönlünü bağladığı evinden, köyünden ve kentinden uzakta olunca kendini 'garip' hissetmekten alıkoyamaz. Rahmetli Mehmed Emin Resûlzâde işte böyle bir garipti; bu manada, evinden ve köyünden ve yurdundan uzakta kaldığı için...*
>
> *Esasen uzun boyu, geniş gövdesinin üstünde taşıdığı başın bir öksüz bükülüş ile çok kere yana eğik duruşu; gözlerinin güleç zamanlarında bile mahrum bakışı; daima çekingen, mütevazı, asil tavırları, muhatabına bu 'gariplik' intibaını verirdi. Vakarını bir an zedelemeden, fevkalâde nazik, son derece kibar olmasını bilirdi. Konuşurken, bir şeye inanmış adamlara has, belirli fikirlerini bu yumuşak zarfın içinde kesinlikle ifade ederdi. Hakîm, kâmil bir insandı.*
>
> *Üzerimdeki bu tesirleri, onunla topu topu üç defa görüşmüş olarak doğrulukla, samimiyetle dile getirdim. Görüşmelerimizin her üçü de fikir ve edebiyat üstüne idi. Ne o ne ben, hemen bir kelime bile günlük siyaset hakkında konuşmadık. Onunla bu alanda ayrı kalmamıza imkân olmayan en mühim nokta, birbirimize açılmadan birbirimizi anlamaya yetmişti. O da Türk'tü, ben de Türk'tüm. Bağlandığımız bu müşterek ve kutsal varlık, üstünde söz açıp fikir karşılaştırmaya ihtiyaç duymadan anlaşmamıza yetmişti.*
>
> *...*
>
> *Resûlzâde düşünen, okuyan, yazan bir aksiyon adamı idi. Bütün hayatında bir tek siyaset tuttu: Millî Politika. Yani Türk varlığı ve Türk istiklali. Kime karşı olursa olsun, o bu siyasete*

bağlı kaldı. Çarlık Rusya'sına olduğu gibi Bolşevik rejimine de bu sebeple daima karşıt oldu. İkinci Dünya Harbi içinde Nazi Almanya'sının bu hususstaki anlayışsızlığını görünce ondan yüz çevirmek için de bir an tereddüt etmedi. Çünkü parolası her zaman buydu: İnsanlara hürriyet, milletlere istiklal!"[2]

Azerbaycan siyasetinin en önemli simalarından olan Resûlzâde siyasi faaliyetlerine olduğu gibi gazetecilik, dergicilik ve edebî faaliyetlerine de genç yaşta başlamıştır. İlk yazısı 1903 yılında *Şark-ı Rus* adlı gazetede yayımlanır. Bu tarihten itibaren *Hayat* ve *İrşad* gibi gazetelerde yazılar ve makaleler yayımlar. *Tekâmül* (Bakü), *Açık Söz* (Bakü), *İran-ı Nev* (Tahran), *Yeni Kafkasya* (İstanbul), *Odlu Yurt* (İstanbul), *Kurtuluş* (Berlin) ve *İstiklal* (Berlin) gibi dergiler ve gazeteler kurup bu yayın organlarında yazılar yazmıştır.

Hayatı boyunca millî kültürü, millî demokrasiyi savunan ve koruyan Mehmed Emin Resûlzâde, bu konularda pek çok kitap yazmıştır. Bu eserlerini şu şekilde ele alabiliriz: *Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, *Das Problem Aserbeidschan* (Azerbaycan Problemi), *Millî Tesanüt*, *Asrımızın Siyavuşu*, *İhtilalci Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği*, *Milliyet ve Bolşevizm*, *Rusya'da Siyasi Vaziyet*, *İstiklal Mefkûresi ve Gençlik*, *Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*, *Azerbaycan Kültür Gelenekleri*, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, *Siyasi ve İlmî Makaleler*.

Mehmed Emin Resûlzâde, Azerbaycan'ın siyasi tarihinde olduğu kadar edebiyat tarihinde de önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmalardan biri de yayına hazırladığımız *Azerbaycan Şairi Nizâmî* kitabıdır. Resûlzâde, bu kitabı asıl olarak Nizâmî'nin 800. doğum yıl dönümünden dolayı 1941 yılında kaleme almış,

---

2. Bu yazı *Cumhuriyet* gazetesinin 27 Mart 1955 tarihli sayısından düzenleme yapılarak sunuş bölümüne eklenmiştir.

fakat İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı 1951 yılında yayımlayabilmiştir. Bu kitap, Genceli Nizâmî'nin bir Türk şairi olarak ele alınmasından dolayı önem arz etmektedir. Hasan Ali Yücel, Resûlzâde'nin vefatı dolayısıyla kaleme aldığı gazete yazısında takdirkâr ifadeler kullanarak bu kitabı da hatırlar ve önemini vurgular:

> *"Bu kitap, büyük şairin 800. (1141-1941) yıl dönümü münasebeti ile yazılmıştı. Yazar, şairin adının üstüne şu kaydı koymuştu: Azerbaycan Şairi.*
>
> *Bu 400 sahifelik eserin ruhu, Azerbaycan'dır. Fars ve Dünya edebiyatının en önemli simalarından biri olan Nizâmî'nin şekilde İranlı, özde Türk olduğunu ispat etmek için Resûlzâde, bütün dikkatini harcamıştır. Nizâmî'nin ilk kadınının Kıpçaklı bir Türk kızı olduğunu ve tek oğlu Mehmed'in bundan doğduğunu, Hüsrev ve Şirin Mesnevisi'nin yazılması sırasında sevgilisinin öldüğünü ve Mesnevi'nin sonunda Hüsrev'in cenazesi üstünde can veren Şirin için 'O, benim Âfâk'ıma benzerdi, belki de onun tâ kendisi idi.' deyişini öyle içli anlatırdı ki bütün bu hazin maceralar, sanki Resûlzâde'nin başından geçmiştir.*
>
> *Resûlzâde, Nizâmî'de Türk ruhunu haklı olarak bulmuştu. Nizâmî'de ne Sâdî'nin her şeye 'eyvallah' demeyi tavsiye eden dervişâne hikmeti, ne birtakım sûfî şairlerin dünyadan el etek çekmede selâmet olduğunu söyleyen öğütleri yer almıştır. O da mutasavvıf olmakla beraber, hayata bağlı, hayatın güzelliklerine hayrandı. 'Leylâ-Mecnûn'un başındaki Sâkinâme'de de şöyle der:*
>
> *'Ne vakte kadar böyle buz gibi donup kalmak?'*
> *'Ne vakte kadar sıçan gibi su üstünde durmak?'*
> *'Geç gül gibi yumuşak huyluluktan!'*
> *'Menekşe gibi ikiyüzlülükten sıyrıl!'*
> *'Yer olur dikenleşmeli'*